

Jerzy Strzelczyk

"Fürstinnen und Konfession.
Beiträge hochadliger Frauen zur
Religionspolitik und
Bekenntnisbildung", hg. von, Daniel
Gehrt, Vera von der Osten-Sacken,
Göttingen 2015 : [recenzja]

Roczniki Historyczne 82, 257-259

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

w tytule pracy ogień; tu czynnikiem prowadzącym do celowego zniszczenia, przypadkowej utraty bądź zapomnienia była nie tylko mała – w ówczesnym rozumieniu – wartość dokumentacji lub niefrasobliwość przy jej przechowywaniu, ale również niewygodna treść.

Cenne dopełnienie pracy stanowią aneksy (s. 344-398). Znaleźć w nich można edycję inwentarza archiwalnego z 1507 r., zawierającego rejestry i sygnatury, pod jakimi przechowywano najważniejsze dla miasta przywileje, konkordancję owych starych oraz obecnych sygnatur tych dokumentów, które dotrwały do czasów współczesnych, schemat przedstawiający kolejne instytucje, które przechowywały akta będące spuścizną działalności średniowiecznej rady, spis zespołów archiwalnych, w których obecnie się one znajdują, listę ryskich archiwariuszy (od 1620 r.) oraz dyrektorów/kierowników tamtejszego Archiwum Miejskiego. Za szczególnie cenne uznać należy przygotowane przez Autorkę na podstawie siedemnastowiecznych repertoriów rejestry zaginionych listów i dokumentów z XV-XVI w. wystawianych bądź otrzymywanych przez radę miejską oraz wydanie 9 niedrukowanych dotąd dokumentów z lat 1381-1452 (na podstawie oryginałów lub ewentualnie nowożytnych odpisów). Całość pracy zamyka obszerna, wielojęzyczna bibliografia (s. 399-446), obejmująca nie tylko prace niemieckie, ale również rosyjskie i łotewskie, a wreszcie indeksy miejscowy, osobowy oraz rzeczowy (s. 447-474).

Książka Madleny Mahling dzięki oparciu na nowoczesnym, niestosowanym chociażby w polskich badaniach źródło- i archiwoznawczych, kwestionariuszu badawczym przynosi bogaty plon naukowy. Czytelnik otrzymuje nie tylko kompleksowe omówienie bogatej i różnorodnej średniowiecznej spuścizny kancelaryjnej ryskiej rady miejskiej, ale również poznaje jej zmienne dzieje w czasach nowożytnych. Skupia się w nich jak w soczewce zarówno burzliwa historia całego regionu, jak i mozolny rozwój nowoczesnej, naukowej historiografii oraz archiwistyki.

Adam Kozak (Poznań)

Fürstinnen und Konfession. Beiträge hochadliger Frauen zur Religionspolitik und Bekenntnisbildung, hg. von Daniel Gehrt und Vera von der Osten-Sacken (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Abteilung für Abendländische Religionsgeschichte, Beiheft 104), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2015, ss. 382.

W jubileuszowym roku półtysiąclecia początku reformacji warto zwrócić uwagę na rolę kobiet na wczesnych jej etapach, która, jak wiele innych problemów roli kobiet w dawnych czasach, dopiero od niedawna staje się obiektem gruntowniejszych badań. Wiadomo, że wśród zwolenniczek, a nawet propagatorek nowej (lutrańskiej, zwinglińskiej, nieco później kalwińskiej) wiary znajdowała się niejedna niewiasta, a niektóre z powodzeniem sięgały po pióro jako adeptki nowego i niezwykle skutecznego oręża pism ulotnych. W miarę stabilizowania się nauki i struktur Kościołów reformowanych kobiety były jednak stopniowo eliminowane z publicznego dyskursu religijnego. Mimo znacznego postępu badań w ostatnich dziesięcioleciach, ciągle mało rozpoznany rozdział dziejów reformacji jest rola przedstawicielek najwyższej arystokracji i sfer dworskich, zwłaszcza w kolebce ruchu – Niemczech, najdobitniej ujawniająca się w drugiej połowie XVI i w XVII w. Temu problemowi poświęcona została wymieniona w nagłówku praca zbiorowa, będąca trwałym śladem interdyscyplinarnej konferencji zorganizowanej przez moguncki Instytut Historii Europejskiej i Bibliotekę Naukową w Gotha na Zamku Friedenstein pod koniec września 2011 r. Poza Wstępem pióra obojga redaktorów (s. 7-13) publikacja składa się z 16 artykułów napisanych przez przedstawicieli/łki (we wzorowej proporcji: 8 kobiet i 8 mężczyzn) kilku dyscyplin naukowych (historia, historia Kościoła, teologia, historia sztuki, historia muzyki) niemal wyłącznie z Niemiec i Austrii; tylko jeden autor pochodzi z Wielkiej Brytanii.

Rozpocniemy od kilku artykułów ogólniejszej treści. Heide Wunder, Fürstinnen und Konfession im 16. Jahrhundert (s. 15-34), przedstawia najpierw postawy i kontreformacyjną (także w sensie rekatolicyzacji) aktywność księżnych pozostających przy katolicyzmie (Maria bawarska,

arcyksiężna Austrii Wewnętrznej 1551-1608; Renata lotaryńska, księżna bawarska 1544-1602; Jakobe badeńska, księżna Jülich-Kleve-Bergu 1558-1597). Poczet zwolenniczek (często także bojowniczek) reformacji tej epoki jest znacznie obszerniejszy (niektóre z wybitniejszych zostały omówione w kolejnych artykułach). Heide Wunder w dalszej części swego studium analizuje warunki, w jakich przyszło żyć i działać księżnym i hrabinom aktywnym w ruchu reformacyjnym w niejako normalnym trybie (jako małżonkom władców, jako regentkom w czasie małoletności następców, wreszcie jako samodzielny władczyniom), a następnie omawia miejsce osobistej pobożności księżnych na przykładach relacji o śmierci przedstawicielek dwóch konfesyjnych obozów – protestantki Zofii sasko-altenburskiej (1563-1590) i katolickiej królowej Polski, żony Zygmunta III, Anny z Habsburgów (1573-1598). Jest to, dodajmy, jedyny polski akcent w zbiorze, znakomicie zresztą dobrany, ponieważ dysponujemy obszernym sprawozdaniem z ostatnich chwil życia królowej, spisany przez damę jej dworu Urszulę Mairin (Meyerin), której postać i działalność została niedawno obszernie przedstawiona przez Waltera Leitscha w monumentalnej monografii *Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen* (t. III, Wien-Kraków 2009, s. 1848-1922). Różne związane z wyznawaną wiarą funkcje sprawowane przez księżne analizuje Katrin Keller, *Hüterin des Glaubens. Fürstin und Konfession in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts* (s. 35-61), na przykładzie protestantki – elektorki Anny saskiej (1532-1585) oraz katoliczki – wspomnianej już Marii austriackiej. Omówione zostały funkcje spełniane w ramach rodziny i kraju, formy pobożności osobistej i działalność jako „matek Kościoła”. Znaczną na ogół rolę księżnych w nawiązywaniu i realizowaniu polityki matrymonialnej (jak również w przypadkach oporu wobec niepożądanych związków) omawia Anne-Simone Rous, *Fürstinnen als Ehestifterinnen im konfessionellen Zeitalter* (s. 107-124). Względy rodzinne i dynastyczne nie zawsze mogły w warunkach wczesnonowożytnej Rzeszy iść w parze z konfesyjnymi, zwłaszcza gdy pojawienie się nurtu reformowanego w obozie protestanckim dodatkowo skomplikowało sytuację.

Zdecydowana większość zamieszczonych w omawianym tomie rozpraw poświęcona została poszczególnym wybitnym przedstawicielkom nurtu reformacyjnego. Przedstawimy je w sposób bardziej ogólny. Jedną z najwcześniejszych i chyba najbardziej interesujących książeńskich zwolenniczek nauki Lutera – Elżbiecie z Calenbergu-Getyngi, a konkretnie – jej wskazówkom spisanym dla poddanych i dzieci, dotyczy praca Inge Mager, *Das Vermächtnis der Laidentheologin Elisabeth von Calenberg-Göttingen (1510-1558) für ihre Untertanen und für ihre Kinder* (s. 151-167). Najwięcej uwagi i aż cztery rozprawy poświęcono jednak Dorocie Zuzannie księżnej Saksonii-Weimaru (1544-1592), żonie elektora Augusta saskiego: Hendrikje Carius, *Konfessionspolitik und Recht. Zur Herrschaftspraxis der Herzoginwitwe Dorothea Susanna von Sachsen-Weimar* (s. 201-214); Daniel Gehrt, „ein zwifaches scheinbarliches exsempel”. Herzogin Dorothea Susanna von Sachsen-Weimar zwischen Memorialkultur und Selbstinszenierung bei der Prinzenziehung (s. 215-251, z dodatkiem źródłowym); Vera von der Osten-Sacken, Herzogin Dorothea Susanna von Sachsen-Weimar (1544-1592) und die ernstinische Bekenntnisfrage (s. 253-267); Ernst Koch, Herzogin Dorothea Susanna von Sachsen-Weimar (1544-1592) und die Pflege der Memoria ihres Gemahls (s. 269-280). Osobnych rozpraw doczekały się jeszcze: Sybila z Kleve (1512-1554), żona elektora saskiego Jana Fryderyka (Siegfried Bräuer, „das ych doch den hertz allerliebsten mechte geseyn”. Sibylle von Kleve in den 20 Ehejahren an der Seite Kurfürst Johann Friedrichs von Sachsen, s. 125-149), hrabina Małgorzata z Mansfeldu (1534-1596) (Lothar Berndorff, „Und sind für uns selbst aus Gottes Wort unterrichtet, was wir wissen, was wir glauben und wie wir unsere Kinder unterrichten sollen”. Das Kirchenregiment der Margareta von Mansfeld, s. 281-301), Anna (1552-1632) żona palatyna Filipa Ludwika i wdowa po nim (Siegrid Westphal, Konversion und Bekenntnis. Konfessionelle Handlungsfelder der Fürstinwitwe Anna im Zuge der Rekatolisierung Pfalz-Neuburgs zwischen 1614 und 1632, s. 317-344). W sposób szczególnie skomplikowany kształtowały się stosunki wyznaniowe w elektorskim księstwie Palatynatu; jak przypomina Bettina Braun, *Die Pfälzer Kurfürstinnen im 16. Jahrhundert. Gestalterinnen oder Randfiguren einer wechsellvollen Religionspolitik?* (s. 169-200), każda zmiana panującego na przestrzeni lat 1556-1583 była równoznaczna ze zmianą wyznania (choć na władcę katolickiego kraj musiał czekać aż do końca XVII w.). Upřednio przez niemal

całe stulecie Palatynat był ostoją niemieckiego kalwinizmu. To, że niektóre z księżnych tego wyznaniowo niestabilnego okresu potrafiły do pewnego stopnia zachować niezależność, a nawet działać zgodnie z własnymi przekonaniami, zależało od różnych czynników, m.in. od oparcia w domach rodzicielskich i ich prestiżu.

Cztery rozprawy, równie zresztą interesujące, zajmują w zbiorze nieco odrębne miejsce. Pochodząca z Meklemburgii księżna Zofia Elżbieta brunszwicko-lüneburska (1613-1676), „jedna z najuczestniejszych władczyń swych czasów”, utalentowana poetka i pisarka religijna oraz kompozytorka, zainteresowała Andreasa Waczkata (Sophie Elisabeth von Braunschweig-Lüneburg. Ihre geistlichen Dichtungen und Lieder in ihrer Beziehung zu Heinrich Schütz [to jej muzyczny mentor], s. 345-352). Zarówno pod względem rzeczowym (jako dotyczący postaci pozostającej z daleka od kręgu księżnych i hrabin), jak również chronologicznym, odbiega od reszty zbioru artykuł Ute Gause, *Passionsfrömmigkeit als Bekenntnis. Die junge Henriette Catherine Freiin von Friesen (1648-1726)* (s. 353-364), ilustrujący na wybranym przykładzie postawy duchowe w dobie przełamywania się w Niemczech ortodoksyjnego luteranizmu z wczesnym pietyzmem, którego gorącą zwolenniczką była Henrieta Katarzyna. Jedynym tekstem wychodzącym poza Rzeszę Niemiecką i pochodzącym spod pióra cudzoziemskiego autora jest artykuł Davida Scotta Gehringa, *Foedus et Fractio. Queen Elisabeth, the Formula of Concord, and the Protestant Cause* (s. 303-315), dotyczący polityki religijnej najpotężniejszej w XVI w. władczyni, zwłaszcza w odniesieniu do kontrowersji w Niemczech. Znalazła się w zbiorze także rozprawa z dziedziny historii sztuki i monarszej reprezentacji w dobie wczesnej reformacji niemieckiej: Matthias Müller, *Die mythische Heldin als Fürstin – die Fürstin als mythische Heldin. Spuren eines Rollenbildes protestantischer Fürstinnen in Bildkonzepten Lucas Cranachs [Starszego]* (s. 63-105, w tym 25 ilustracji). Uwaga została tu poświęcona głównie nowatorskiemu wystrojowi zewnętrznemu zamku i ratusza w saskim Torgau oraz wpływowi motywu biblijnej Judyty na przedstawienia wybitnych przedstawicielek reformacji.

Indeksy miejscowości i osób (zwłaszcza ten drugi jest przydatny ze względu na powtarzające się imiona omawianych w książce księżnych) dopełniają całości. Osobnego zestawienia bibliograficznego brak, musi je zastąpić literatura obficie cytowana w przypisach. Widać, jak wiele uczyniono w nauce (głównie, co w tym przypadku oczywiste, niemieckiej), niemniej problem, któremu poświęcono konferencję z 2011 r. i zbiór referatów, należy w dalszym ciągu do otwartych. Podstawa źródłowa jest wprawdzie nierówna i nie w każdym przypadku wystarczająca (co też zapewne do pewnego stopnia określiło dobór tematyki w poszczególnych rozdziałach), ale dla tego okresu jest już na ogół wystarczająco obszerna i różnorodna; inna rzecz, że jej stopień rozpoznania, nie mówiąc już o udostępnieniu drukiem, jest bardzo różny. Książka nie zmieni, rzecz jasna, przekonania o wiodącej roli mężczyzn – zwłaszcza książąt – w przemianach religijnych XVI i XVII w., ale powinna pozwolić na stwierdzenie zdecydowanie większej niż dotąd sądzono roli wykształconych i wpływowych kobiet, które (a dotyczy to nie tylko tej epoki) często były skłonne do głębszego od mężczyzn przeżywania swojej (wyniesionej z domu rodzinnego lub przejętej od mężów) wiary i często nie wahały się przed zajmowaniem zdecydowanego stanowiska w kontrowersjach religijnych.

Jerzy Strzelczyk (Poznań)

PAWEŁ KLINT, *Szlachecki obrót ziemią w powiecie kcyńskim w latach 1626-1655* (Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych, t. 66), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012, ss. 396.

Badania nad obrotem ziemią w dawnej Polsce, ze względu na złożoność problematyki oraz obszerną i żmudną w opracowaniu podstawę źródłową, należą do bardzo rzadko podejmowanych przez historyków. Z tym większym zainteresowaniem należy przywitać pracę doktorską Pawła Klinta, poświęconą szlacheckim transakcjom majątkami ziemskimi w staropolskim powiecie kcyńskim w l. 1626-1655.